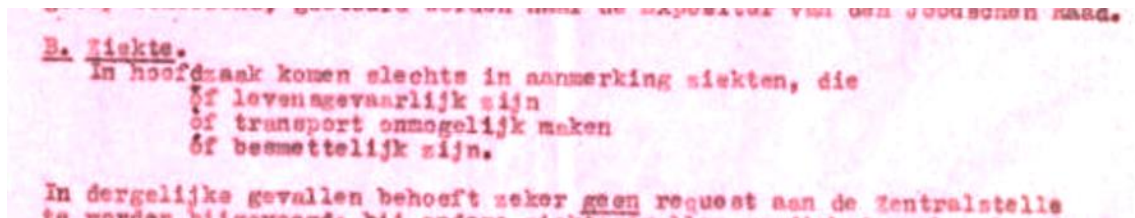

‘Bei dem Gesundheitszustand ist nur auf Transportfähigkeit zu achten’

[Laatst bijgewerkt op 12 oktober 2020]

Ziekenlijst

Naast de formeel geregistreerde *Sperren* die we in ons artikel *Sperren in Nijmegen* hebben besproken, bestond er nog een heel ander soort vrijstelling, zonder *Sperre*-nummer. In het Regionaal Archief te Nijmegen bevindt zich een lijst, opgesteld door de Gemeente Nijmegen, met 24 namen, getiteld: ‘Joden die te Nijmegen nog wonen en verklaren zelf of een der huisgenooten ziek te zijn’. Veel wijst erop dat deze lijst is opgesteld kort na de grote razzia van 17 november 1942. We mogen ervanuit gaan dat de politie van Nijmegen beschikte over een lijst van personen die niet opgepakt zouden worden. De zieken zouden dan over een doktersattest moeten hebben beschikt, mogelijk aangevraagd via de Joodse Raad, en goedgekeurd door de *Zentralstelle*. Mogelijk trof de politie ook tijdens een razzia personen aan die niet meegenomen konden worden. Een hoogstwaarschijnlijk van de Amsterdamse Joodse Raad afkomstige ‘Leidraad’ over hoe iemand eventueel een vrijstelling kon bemachtigen bij een oproep om te verschijnen voor wat zo bijzonder heette ‘tewerkstelling’, beperkt de definitie van ziekte als volgt: “In hoofdzaak komen slechts in aanmerking ziekten die òf levensgevaarlijk zijn, òf transport onmogelijk maken òf besmettelijk zijn.”¹ De ‘Leidraad’ dateert van eind juli of circa 1 augustus 1942, de opstellers gingen er nog vanuit dat je zou verschijnen bij een oproep en dachten nog niet zo aan de razzia’s.² De Leidraad gaat er ook vanuit dat zwangere vrouwen in de zevende, achtste of negende maand ook vrijstelling zullen verkrijgen, daarover horen we later niet veel meer.

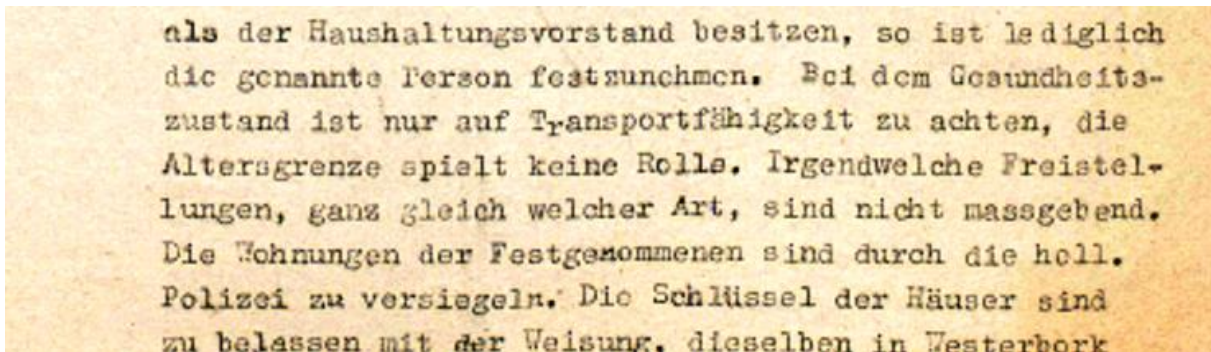
Fragment uit de ‘Leidraad’

Op 16 september 1942 bereidt de Judensachbearbeiter Bühe van de *Aussenstelle* Arnhem een razzia voor in Arnhem voor die avond, overigens gericht op uitsluitend Joden van niet-Nederlandse

¹ Leidraad, in: JHM, Documenten, Rondschrijven m.b.t. wie op welke gronden uitstel of vrijstelling van deportatie kan krijgen, juli of augustus 1942, Objectnummer D005712.

² Terwijl die al in volle gang waren. Presser vermeldt een telexbericht van dr. Werner Schröder, de Beauftragte van Amsterdam, aan Seyss-Inquart na de razzia van 2 oktober in Amsterdam, waarin hij onder meer schrijft dat het aantal zieken en ‘niet marschfähige’ familieleden tegenviel (p.302). En op pagina 310: “Verder blijken er al een week eerder uit Friesland 139 personen naar Westerbork te zijn gevoerd, maar geen enkele gestempelde. Datzelfde geldt voor de reeds vermelde Joden uit Overijssel en Gelderland (17/18 november): Nijmegen (ca. 200), Arnhem (ca. 200), Zutphen (78), Winterswijk (35), Doetinchem (68), Borculo (29), Apeldoorn (67), Putten (10), Deventer (9), Zwolle (36), Enschede (28), Hengelo (19), Almelo (30), Kampen (20), Denekamp (32), Oldenzaal (14). Hierbij werden ‘intransportabele zieken’ nog niet getransporteerd. Maar het zou er wel van komen. Over de acties, die overal steeds weer net anders uitpakken, zie vooral pagina 330-347, passim.

nationaliteit. Hij definieert vrijstelling hier nauw. Niets geen doktersattesten of keuringen. De optredende agenten kijken zelf: "Bei dem Gesundheitszustand ist nur auf Transportfähigkeit zu achten, die Altersgrenze spielt keine Rolle. Irgendwelche Freistellungen, ganz gleich welcher Art, sind nicht massgebend."³ Is deze man of vrouw nog zonder brancard te vervoeren, dan moet hij of zij mee.

als der Haushaltungsvorstand besitzen, so ist lediglich die genannte Person festzunehmen. Bei dem Gesundheitszustand ist nur auf Transportfähigkeit zu achten, die Altersgrenze spielt keine Rolle. Irgendwelche Freistellungen, ganz gleich welcher Art, sind nicht massgebend. Die Wohnungen der Festgenommenen sind durch die holl. Polizei zu versiegeln. Die Schlüssel der Häuser sind zu belassen mit der Weisung, dieselben in Westerbork

Fragment uit 'Merkblatt für die Judenaktion am 16.9.42, 20 Uhr'. Uit: NIOD 250i.

De razzia's

Vanaf januari 1942 tot in september van dat jaar waren vele Joodse mannen naar speciale Joodse werkkampen gestuurd. De keuringen daarvoor werden aanvankelijk vooral door Joodse artsen uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van de GGD en later door NSB-artsen onder verantwoordelijkheid van de arbeidsbureaus. Wij vermoeden dat de meeste keuringen in Nijmegen vrij laat op gang kwamen. Om aan de kampen te ontkomen werd wel geprobeerd zich ziek te houden. Simon Pels fingeerde een ziekte maar werd op 16 september 1942 opgepakt. Volgens een verklaring van de voorzitter van Medisch Contact, Weebers, voerde de directeur van de Maartenskliniek, Bär, een operatie aan een been uit en liet hij meerdere Joden in deze kliniek opnemen.⁴ Wat hier precies aan de hand was blijft voor ons onduidelijk.

³ Merkblatt für die Judenaktion am 16.9.42, 20 Uhr; in: NIOD 250i, inv.nr.40. Fragment komt hieruit.

⁴ Zie RAN 81_52. Weebers verklaart daar: "Verschillende collega's verrichtten verder in het verzet uitstekend werk. Dr. GTJM Bär (...) Ubbergen, Maartenskliniek hielp onderduikers. Onder meer liet hij in zijn kliniek Joden onderduiken die hij in het gips wikkelde." Hoofdcommissaris Van Dijk meldt op 16 september 1942 aan Procureur-Generaal De Rijke: "Een jood, die zich aan zijn verplichting om zich in een werkkamp te melden had onttrokken, bleek te zijn opgenomen in een ziekenhuis, waar hij zich aan een VOLKOMEN ONNOODIGE OPERATIE aan beide beenen had doen onderwerpen." Zie: NIOD 100-47. Wij zijn er niet zeker van wat Weebers hier bedoelt. L. Savenije versterkt de opmerking van Weebers nog en schrijft: "De directeur van de Maartenskliniek, dr. G.T.J.M. Bär liet Joden in zijn kliniek onderduiken door gezonde ledematen in te gipsen." (In: *Collaboratie en verzet*, p.258). Onderduik door gips. Wat zou de in een kliniek binnenvallende politie denken bij een razzia: 'Oh, deze man heeft iets aan zijn been, dat kan geen Jood zijn.' Nee, als een persoon behandeld wordt om aan tewerkstelling in een werkkamp te ontsnappen, is hij niet ondergedoken maar beoogt hij afgekeurd te worden. De opmerking van Van Dijk, die over een gebeurtenis in augustus gaat, versterkt dat beeld. Het zou hier eventueel over Simon Pels kunnen gaan, van wie we weten dat hij een gebrek veinsde om maar niet naar een werkkamp te hoeven gaan, terwijl zijn drie broers in die periode onderdoken. Zijn broer Isaäk vertelt: "(Simon) had een vrouw en een dochtertje. Op de Sint Annastraat was een Joods Ziekenhuis. Daar was Simon, hij mankeerde niets, opgenomen. Omdat hij in het ziekenhuis lag, had hij geen oproep gekregen om zich te melden voor een kamp." (Zie: RAN 579_117, ook op deze site). Isaäk zoekt hem daar in augustus nog even op om afscheid te nemen. Niet uit te sluiten is dat Simon zich kort daarvoor of juist daarna heeft laten behandelen door dokter Bär.

In de meeste plaatsen van de provincie Drenthe werden op 2 oktober niet alleen de verwanten van de mannen in de kampen weggevoerd, maar bijna alle Joodse inwoners die geen vrijstelling hadden. In Assen werden in ieder geval zij die verbleven in het ziekenhuis nog niet opgehaald, in Coevorden werden personen die beschikten over een doktersattest niet gedeporteerd.

91
J.g.h.
12
E.b.-

aangehouden een aantal van 89 Joodse personen, die met autobussen zijn overgebracht naar het Joodsche kamp te Westerbork.
De volgende personen zijn niet overgebracht kunnen worden, aangezien ten hunnen aanzien door artsen waren afgegeven de hierbij overgelegde verklaringen, dat zij wegens ziekte niet voor vervoer geschikt geacht worden:

Naam:	Geb.datum:	Adres:
van Coevorden, Coos	17 April 1876	Frieschestraat 29
van Coevorden, Samuwel	2 October 1879	Stationsstraat 2
Kan, Andries	26 October 1873	Sallandschestraat 4
Cutzien, Henriette	10 Februari 1901	Bentheimerstraat 54a
Vos, Joseph	2 April 1927	Bentheimerstraat 54a
Vos Jeanne	27 Juli 1932	Bentheimerstraat 54a
Odewald, Catrina	23 November 1887	van Eijbergenstraat 2.

De volgende personen zijn niet overgebracht kunnen worden aangezien zij onvindbaar bleken te zijn:

Wij weten niet zeker of er in Nijmegen bij de razzia's van 16 september en van 2 oktober personen waren die om deze redenen niet opgepakt werden, maar we veronderstellen dat wel. Zo zien we dat de zieke Irene Krause en haar kinderen Herta en Jacob niet opgehaald worden en ook dat Roosje Drievoet op 2 oktober niet opgepakt wordt. Hun mannen Liebman Bos en Samuel Kaufman zaten in twee verschillende 'Joodse werkkampen' en werden toen naar Westerbork overgebracht en kort daarna vermoord. Waarschijnlijk waren zij, naast Josephine Gersons, maar zij had een 'eigen' *Sperre*, de enigen van alle verwanten van de mannen in de werkkampen die toen niet meegenomen werden. Kwam de politie wel bij hen aan de deur? Op 18 november wordt Irene met de kinderen alsnog naar Westerbork overgebracht, van waar haar man, Liebman Bos, inmiddels al was weggevoerd. Op de kaart van de Joodse Raad staat vermeld dat zij een 'ziektegeval' is. Roosje Drievoet blijft tot begin april in Nijmegen.

Van Elferen, agent van de Politieke Dienst, was zeker aan de deur bij Celine Kaas, de vrouw van Abraham Wolff. Ook zij ligt ziek op een divan, onder de hoogtezon, maar wordt toch meegenomen.⁵ Bij de razzia van 17 november moeten, zoals Bühe stelt, 'alle' Joden in Nijmegen⁶ opgehaald worden,

⁵ Zij had een open been. Haar beide toen zieke kinderen had ze net die dag naar haar schoonouders (Everdina Voltijn en Marcus Wolff) gebracht in de In de Betouwstraat, zo verklaart haar vriendin Dorothea Leyser, die die avond bij haar was, in 1947 tijdens het vooronderzoek tegen de agent Van Elferen. Van Elferen en Celine lopen, nadat hij telefonisch heeft overlegd met Van Dijk, op weg naar de gymnastiekzaal van het politiebureau, waar alle arrestanten bijeen zitten, bij hen langs om daar dan nog wat spullen af te geven, waaronder ligakoekjes. Zie: CABR inv.nr.76998, Bijzondere Strafkamer Ah 10, Van Elferen I. Wij veronderstellen nu dat Everdina en Marcus, die de mazelen hadden, niet op 3 oktober zijn overgebracht naar Westerbork maar drie dagen later alsnog zijn opgehaald bij hun grootouders en gedeporteerd. In Westerbork worden ze op 7 oktober geregistreerd en zij komen daar beiden in het ziekenhuis terecht (gegevens ontleend aan de kaart van de Joodse Raad (NA). Tijdens het proces in oktober 1949 verklaarde Van Elferen overigens dat hij Celine ondanks haar ziekte toch oppakte om haar "gelegenheid te geven afscheid te nemen van haar man."

⁶ Het door *Judensachbearbeiter* Willy Bühe gebezigde woord 'alle' wordt geciteerd door de Procureur-Generaal De Rijke in een handgeschreven conceptbrief aan de gevolmachtigde (Schneider of iets waarschijnlijker zijn plaatsvervanger Schröder) van 20 november 1942. De brief gaat over de door Thomsen op 16 november bijeen

allen dus behalve degenen met een nog geldige vrijstelling of iets soortgelijks, en de *Transportunfähigen*. Men wil, anders dan drie weken later in Arnhem, kennelijk geen gedoe met ambulances en zo.

De in 1942 ernstig zieke Recha Friedländer staat niet op de lijst met Krankensperren. Zij overleed op 6 november 1942, elf dagen voor de grote razzia; voor ons nog een teken dat de gemeentelijke ziekenlijst toen nog niet bestond. We weten wel dat bij de razzia van 17 november personen werden opgepakt die ziek waren, ook al is dat natuurlijk moeilijk na te gaan. We noemden Irene Krause al, we kunnen ook Geertruida Serphos noemen die in de HBS in elkaar zakte en gedragen moest worden. Zij overleed in Westerbork. Fritz Tauber noemt in zijn verslag nog een bijna blinde man, dat zou dan om Simon de Wijze kunnen gaan.⁷ Marthalina van Geuns en haar man Leo Oppenheimer kwamen in Westerbork in Barak 81 terecht, de ziekenbarak. Uiteindelijk werden op 17 november alleen degenen niet opgepakt voor wie men te veel moeite moest doen, maar ons is niet helemaal duidelijk hoe de procedure was. Beoordeelde men ter plaatse of transport onmogelijk was? Of was er al een voorlopig lijst met doktersattesten, zoals in het geval van Coevorden, waar op 2 oktober niet alleen de verwanten van de mannen in de werkkampen, maar *alle* Joden moesten worden gearresteerd? Het kan ook allebei het geval zijn geweest; hoe dan ook werden de om deze redenen niet opgepakt pas later op een lijst genoteerd. Dat de politie toch ging kijken, kan blijken uit de verklaring van Heleen Rosskopf (geb. 1922), die als kind aan de overkant woonde van en bevriend was met de kleindochter van Helene Rosenthal, Lily Verhoeff. De moeder van Lily vertelde in de oorlog aan Heleen bij een toevallige ontmoeting: "Heleen, ik hoef geen jodenster te dragen." Ook zei ze dat de oma van Lily, Helene Rosenthal niet opgepakt was: "De eerste keer dat de Duitsers haar kwamen halen, was ze te ziek om vervoerd te worden. De tweede keer vonden ze haar dood."⁸ Dit impliceert dat de politie wel beide keren aan huis was. Toen alle zieken in april toch opgehaald werden, die tweede keer dus, was Helene Rosenthal inderdaad net op 6 april thuis overleden.⁹

In Arnhem werden de zieken bij de grote razzia in de nacht van 10 op 11 december 1942, voor zover zij thuis waren, wel allemaal opgehaald, maar zij werden overgebracht naar het Joods Ziekenhuis aan de Amsterdamseweg 1-3. Overigens werden ook de 191 personen met een *Sperre* vanwege de Joodse Raad opgehaald en naar een verzamelplek overgebracht.¹⁰ Ook bijna alle bewoners en verplegenden van het Tehuis voor Israëlitische Oude Lieden, Markt 5, werden opgehaald, vijfenzeventig personen. Veel wijst erop dat het Joodse Ziekenhuis zelf ook werd doorzocht en dat er mensen werden weggevoerd.¹¹

---

geroepen vergadering van diverse burgemeesters en politiecommissarissen uit Gelderland en Overijssel ter voorbereiding van de razzia's op de dag erna. Zie NIOD 100_D629.

⁷ Fritz Tauber, *Rondom Westerbork*, uitg. Herinneringscentrum Westerbork, 2004, p.15.

⁸ Bart Janssen, *Het verdriet van Nijmegen*, Nijmegen, 2019, p.826-827. De ontmoeting zal een poos na april 1943 hebben plaatsgevonden. De 'gemengd-gehuwde' Charlotte Philipp kreeg vrijstelling van het dragen van een Jodenster, zie ook NIOD 077-1437 Liste 1.

⁹ Zie overlijdensakte, GA. Aktenummer: 0337. Vreemd blijft voor ons dat op de systeemkaart van de Joodse Raad genoteerd staat vermeld: '31 december 1942: niet meer in Westerbork'. Of staat er 'niet naar Westerbork'? Waarom noteerde iemand dat?

¹⁰ Gelders Archief 2174_2, Merkblatt razzia 10 december 1942, deels hier weergegeven.

¹¹ Zie Gelders Archief 2174_32: een van de tien politieteams gaat naar Amsterdamseweg 1-3.

M e r k b l a t t .

Auf Anordnung des Herrn Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete sind sämtliche in Arnheim wohnhaften Juden zu evakuieren. Aus diesem Grunde findet am 10.12.42 eine grössere Aktion statt, an der sämtliche verfügbaren Kräfte des SD, der SA der NSDAP, die niederländische Polizei Arnheim und der Marechaussee, teilzunehmen haben.
Die Aktion beginnt am 10.12.42 schlagartig um 21,00 Uhr.

Zu erfassen sind:

1. Alle Juden ohne Rücksicht auf das Alter.
2. Kranke Juden sind zu erfassen und werden in einem besonderen Hause untergebracht. Hierüber erfolgt nähere Anweisung.
3. Juden, deren Personalausweis mit einem von der Zentralstelle für jüdische Auswanderung Amsterdam ausgestellten Sperrstempel versehen ist und für die Wehrmacht oder Rüstungsinspektion tätig sind (dieses ist die einzige Ausnahme), können in ihren Wohnungen verbleiben. Der Jude hat sich aber sofort auf der Sammelstelle zu melden. Für den jud. Rat sind für Arnheim etwa 110 Sperrstempel ausgegeben worden; auch diese Juden sind mit ihren Familien zu erfassen und der Sammelstelle zuzuführen.
4. Juden, die in einer Mischehe leben sind nicht zu erfassen. In diesen Fällen erfolgt eine besondere Regelung.
5. Ausländische Juden, müssen ebenfalls überstellt werden.

Fragment uit het *Merkblatt* voor de razzia van 10 december in Arnhem; GA 7124-2

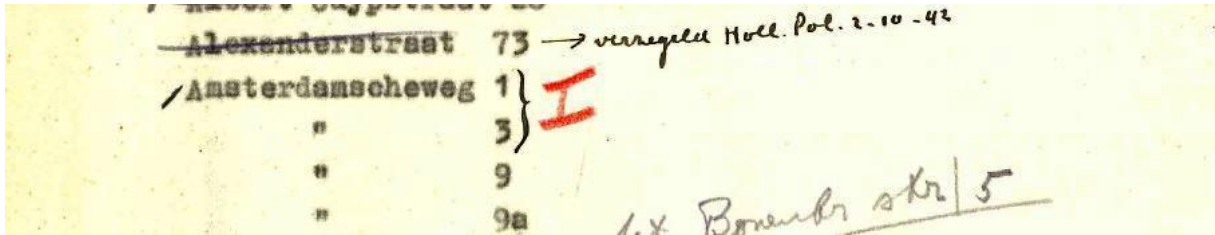
De zieke Joden die verspreid in enkele tehuizen en ziekenhuizen lagen, werden niet opgehaald, maar aan de besturen van al deze instellingen werd nog in december gevraagd opgave te doen van de namen van deze personen; hieraan werd voldaan. Op 7 april 1943 werden 38 patiënten uit het Joodse Ziekenhuis overgebracht naar Westerbork en zes patiënten uit andere ziekenhuizen. Op dat moment weigerden de geneesheer-directeuren en andere artsen van de ziekenhuizen medewerking aan de arrestaties en werden zij vervolgd.¹²

Handwritten calculation on lined paper:

4	-	220		83
5	-	33	-	139
6	+	40	-	196

Arnhem, 10 december 1942: team 5 moet 139 personen ophalen.

¹² W. Weebers, voorzitter van de Geneeskundige Kring en van Medisch Contact in Nijmegen herinnert zich: "Dat Emous Follmer en jij op woensdagmiddag 7 April 1943 door de S.D. gedwongen werden de Joden in de ziekenhuizen aan te wijzen. Maar dat jullie weigerden en daarna werden opgepakt." Jaarverslag Maatschappij voor Geneeskunde 1941-1945 (Nijmegen).

Arnhem, 10 december 1942: ook het Joods Ziekenhuis (voorheen: Jongenshuis) is doelwit.

Joods Ziekenhuis Nijmegen

Vanaf de zomer van 1942 worden Joden geweerd uit de ziekenhuizen.¹³ Zij mogen alleen nog verpleegd worden door Joodse artsen en verplegenden. We weten helaas erg weinig over het Joodse Ziekenhuis. Het was gevestigd in het huis van de hoofdverpleegkundige Josephine Gersons aan de St. Annastraat 69. We mogen ervan uitgaan dat de formele startdatum van het ziekenhuis 15 juli 1942 is, want op de kaart van de Joodse Raad staat dat zij een *Sperre* (*Sperre*-nummer 85921) heeft omdat zij per 15 juli 'directrice is eener Joodsche ziekeninrichting' en tevens hoofdverpleegster. De man en hoogstwaarschijnlijk ook de zoon van Josephine waren in augustus 1942 terecht gekomen in het 'Joodse werkkamp' Wittebrink bij Hummelo en vandaaruit op 3 oktober 1942 overgebracht naar kamp Westerbork.

Om de een of andere reden verliest Josephine haar *Sperre* nog vóór 17 november. Er zijn voor ons twee mogelijkheden: zij verloor de *Sperre* en verkreeg vervolgens een doktersattest, of zij was werkelijk flink ziek, kon haar functie niet meer waarnemen en verloor daarom de vrijstelling. Hoe dan ook wordt zij op 17 november niet opgepakt en de verklaring daarbij is achteraf dat zij op een ziekenlijst staat. Erbij aangetekend staat op de lijst dat zij in het Joods Ziekenhuis ligt, in haar eigen huis dus. Ook haar zus Henriëtte staat op deze lijst met ook als verblijfplaats het Joodse Ziekenhuis. Wij menen nu dat het Joodse Ziekenhuis al rond 11 december weer gesloten is. Josephine en Henriëtte doken toen onder.¹⁴ Ook hier onzekerheid: sloot het ziekenhuis omdat zij onderdoken of was het andersom?

Op deze foto ook het Jood Ziekenhuis, St. Annastraat 69, recente foto.

¹³ De verordening die hierop betrekking moet hebben, hebben we nu niet bij de hand. Het lijkt of er ook lokale verschillen zijn. In Amsterdam bestonden al voor de oorlog drie Joodse ziekenhuizen.

¹⁴ Zie ook opsporingsbericht in het Algemeen Politieblad van 18 februari 1943; ergens rond 12 januari 1944 worden beide zussen gearresteerd en kort erna naar Westerbork overgebracht. Op 27 januari 1944 komen zij aan in Auschwitz en worden er vermoord.

Na de sluiting van het ziekenhuis

Er was vanaf ergens rond 11 december geen Joods Ziekenhuis meer in Nijmegen. Ook bij Selina Rubens stond op de lijst aangetekend dat zij daar verpleegd werd. Mogelijk was zij al *transportunfähig* verklaard bij de razzia van 16 september 1942, toen haar beide zussen en haar zwager Salomon Zwarenstein werden opgepakt. Waar verbleef zij na de sluiting van het ziekenhuis? Haar huis was op 26 november 1942 ontruimd.¹⁵ Nog iemand bij wie stond aangetekend dat zij in het Joods Ziekenhuis lag was Franciska Krause. Zij woonde na het overlijden van haar man alleen in Nijmegen, haar kinderen woonden buiten de stad. We weten nu dat zij in ieder geval rond 15 december 1942 al is overgebracht naar het Wilhelminaziekenhuis. Volgens een verklaring van zijn zus Rosy gaat Oskar haar daar in december bezoeken. “Oskar wordt verraden op het moment dat hij zijn moeder in het ziekenhuis opzoekt. De verrader is de behandelend arts en wanneer hij het ziekenhuis uitloopt wordt hij opgewacht en gearresteerd. Zijn moeder moet het ziekenhuis uit en omdat ze niet kan lopen wordt ze op een brancard naar Westerbork gebracht. Oskar komt om in Auschwitz. Zijn zus Suzy had na de oorlog niemand meer. Ze kon ook niet terug naar het ouderlijk huis.”¹⁶ De verrader is dan een toenmalige specialist van het Wilhelminaziekenhuis, dat lag aan de Claas Noorduijnstraat. Hoewel Oskar dan al sinds twee dagen op weg is naar Auschwitz, informeert de Joodse Raad nog naar de toestand van zijn moeder op 14 januari 1943.¹⁷

Oskar Glaser (Site JM)

In deze periode liggen ook nog enkele Joodse inwoners van Nijmegen en omgeving in een van de ziekenhuizen. De man en de zoon van Johanna Frankenhuis worden op 17 november 1942 opgepakt. Fritz Tauber vertelt hoe hij in de HBS, waar iedereen samengebracht wordt, praat met de zoon Philip.

¹⁵ Het huis werd eind 1942 via makelaar Claase verkocht aan P. Evers voor f 7000. Het geld gaat naar de *Niederländische Grundstückverwaltung* en er is natuurlijk een leuk douceurtje voor Claase. Evers verhuurt het pand vanaf april 1943 aan waarschijnlijk de Gemeentepolitie, in ieder geval wordt het vanaf 22 april bewoond door Commissaris van politie Van Dijk en zijn vrouw Arts. Op dat moment was Selina al gedeporteerd.

Selina wordt op 10 april 1943 geregistreerd in kamp Westerbork. Zij wordt daar geplaatst in de ‘Ooglijderskliniek’, Barak 81. Op dinsdag 11 mei 1943 vertrekt er een trein naar Sobibor, in 35 wagons zijn 1446 gedeporteerden gedreven. De trein komt aan op 14 mei.

¹⁶ Zie: Paul Glaser, *Tante Roosje*, Laren (NH) 2010, p.282 en 283. Oskar wordt opgepakt en op 30 november 1942 om 12 uur op last van de SiPo vastgezet in het Huis van Bewaring in Arnhem: Oskar Glaser magazijnbediende; Israëliet, f 3,67 ingenomen. ‘Bruin haar’. ‘Ingebracht’ door iemand met een naam die lijkt op Enkelholt. Het lijkt erop dat hij tezamen met Leendert Nooitrust is overgebracht van Nijmegen naar Arnhem. Hij wordt van daar door iemand met een naam die lijkt op Baks op 18 december 1942 om 11 uur overgebracht naar Westerbork. Zie: GA 0258 (Gevangenis en Huis van bewaring Arnhem), dossier 192.

¹⁷ “Joodse Raad Nijmegen verzoeken verklaring Protestants Ziekenhuis Nijmegen aard en duur ziekte moeder Franciska Krause; ... C v Balman [?] ‘... dass Krankheit länger dauert’”. Zou men gepolst hebben of moeder en zoon nog te herenigen waren? Zie Kaart van de joodse Raad van Oskar Glaser (NA).

Jonas vertelt in paniek dat zijn zieke moeder alleen thuis is achtergebleven.¹⁸ Op de lijst van de bij de razzia opgepakt die de volgende dag wordt opgemaakt, wordt bij de naam van de man van Johanna, Jonas Monnikendam, met pen, dus iets later, bijgeschreven: 'vrouw in ziekenhuis!' Zij is dus meteen na de razzia overgebracht naar het ziekenhuis, we weten nu niet welk, maar waarschijnlijk niet naar het Joods Ziekenhuis.¹⁹

We zien ook nog dat Regina Witkowski (ook: Wittkowski) uit Mook (geb. 13 maart 1875) in april 1943 in het Canisiusziekenhuis lag. Op dat moment werden haar broer en zus Gustav en Selma Witting, die ook in Mook woonden, maar op een ander adres, opgepakt en naar kamp Vught gebracht, of misschien waren ze er zelf heen gereisd. Regina blijft in het ziekenhuis en zou er vervolgens zijn blijven werken tot de bevrijding van Nijmegen.²⁰ Dat zou kunnen impliceren dat het bestuur van het Canisiusziekenhuis in ieder geval in dit geval geweigerd heeft de naam op te geven van een Joodse patiënt.

Joods Ziekenhuis Arnhem

Zeker drie Joodse inwoners van Nijmegen die in november niet *marschfähig* waren, gingen in de loop van de winter naar het Joodse Ziekenhuis in Arnhem: **Rosa Cohn** van de Hindestraat en **Philip Wijnand Philips** en zijn dochter **Jeannette Philips**. Deze laatste twee werden er opgenomen op dezelfde dag, waarschijnlijk op 26 februari 1943.²¹

Een oudere foto van het pand Amsterdamseweg 1-3, Arnhem. Foto: GA

¹⁸ Fritz Tauber, o.c., p.15.

¹⁹ Aantekening op lijst RAN 2_40204 (razzia 17 november 1942), ook op deze site.

²⁰ Regina was de oma van Hans Jacobsohn, die in Nijmegen op school ging. Zie: *Van school gestuurd*, op deze site. Hij probeert te vluchten maar wordt in Frankrijk opgepakt. Deze informatie uit: Smijers, Labro, Thijssen, *In swaeren Noodt, de oorlog van 1940 tot 1945 in Mook, Middelaar en Molenhoek*, p.24. We mogen misschien uit de woorden van de huisarts Weebers afleiden dat er in het Canisiusziekenhuis een conflict was tussen de medici en de directie of het bestuur over de vraag of men moest meewerken aan de door de politie gevraagde opgave van in het ziekenhuis liggende Joden: "Die zomer moesten de artsen het opnemen tegen die directies van ziekenhuizen en sanatoria die de jodenbordjes niet wilden verwijderen, of die niet weigerden joodse patiënten uit te leveren." (Weebers, Jaarverslag 1940-1945 Kring Nijmegen van Medisch Contact). Wij vermoeden ook dat het psychiatrisch/neurologisch instituut Huize Brakkenstein, een dependance van het St. Canisiusziekenhuis, in 1941 niet de naam heeft opgegeven van Rachel Mendes da Costa, die daar toen was opgenomen. Het ging toen om de aanmeldingsplicht, Verordening 1941/6. Zie ons artikel over haar en haar man Albert Cohn op deze site.

²¹ Op 10 februari 1943 worden in Nijmegen ingesloten JS Philips en TZ Philips vanwege de SD. Zou het hierbij om hen kunnen gaan? Dan zouden de initialen van de vader verkeerd zijn overgenomen, iets wat wel vaker voorkwam. Zie RAN 2_13325, ook op deze site.

Zij werden op 7 april 1943 met een bus van Arnhem naar Westerbork gebracht. Op 13 april 1943 schrijft de Commissaris van Politie van Arnhem aan Procureur-Generaal De Rijke: "(...) bericht ik u dat op 7 april 1943 uit diverse ziekenhuizen te Arnhem 6 joden zijn afgehaald, die met de Joodsche patiënten uit het joodsch ziekenhuis alhier per autobus zijn overgebracht naar het kamp te Westerbork." Eerder waren door de directies van andere ziekenhuizen de namen doorgegeven van de patiënten, maar op deze dag weigerden de artsen Dr. L.F.C. van Erp Taalman Kip, Dr. P. Reinders Folmer en Dr. W.F. Emous medewerking en werden zij gearresteerd. We mogen aannemen dat de politie vervolgens de ziekenhuizen gewelddadig heeft doorzocht, zoals dat elders ook gebeurde. In Arnhem gingen die dag 124 Joden naar Vught en 44 Joden naar Westerbork. Die laatste groep bestond uit zieken, voor het merendeel dus afkomstig uit het Joods Ziekenhuis. Er werden 38 zieken opgehaald uit het Joodse Ziekenhuis.²² Rosa ging op 13 april naar Sobibor en vader en dochter Philips volgden op 27 april.

Te veel gedoe om weg te voeren op 17 november 1942

In de loop van de avond van de zeventiende november 1942 meldde de politie zich bij het pand Johannes Vijhstraat 60, dat is nu het pand met nummer 70. Leon van Geuns en Vrouke Glazer dreven er een pension. De agenten voerden Leon, Harry en Marthalina van Geuns, Vrouke Glaser, Leo Oppenheimer, Louis Northeimer en de vier dochters (Joke, Elly, Kitty en Tiny) van het gezin De Wijze, tien mensen in totaal, naar de HBS. Drie personen bleven achter: **Lea Groenewoudt** en haar man **Levi de Wijze** en **Sophie Glaser**, de vrouw van Louis Northeimer. Zij waren zo ziek dat ze niet te voet vervoerd konden worden. Mogelijk was Lea niet zo ziek, maar mocht ze bij haar zieke man achterblijven. Hoogstwaarschijnlijk werd Levi op 9 april per trein direct naar Westerbork vervoerd,²³ zoals Politiepresident Walraven bevolen had. Ook Lea zou toen los van hem naar Westerbork zijn getransporteerd, zoals Commissaris van Dijk dat bevestigde in een aan Walraven verzonden overzicht. Maar op de systeemkaart van de Joodse Raad staat 9 april V, waarbij de V op deze kaarten altijd staat voor Vught. De zieke mannen en zieke vrouwen werden die dagen los van elkaar getransporteerd, de vrouwen begeleid door Gabriël, 'werkvrouw' op het politiebureau, nadat de inspectrice van de kinderpolie Jeannette Geldens geweigerd had dit te doen.²⁴ Lea kwam in de woonbarak 71 terecht

²² Zie Gelders Archief 2174_10. De Site Joods Monument geeft de namen van 84 personen die gedeporteerd zijn en het pand Amsterdamseweg 1-3 als verblijfsadres hadden (lemma: Voormalig Rotterdams kindertehuis, Arnhem). De villa was namelijk eerder het Rotterdamse Kindertehuis, ook wel jongenshuis genoemd. Dr. Siegfried Wolff, een keel-, neus- en oorarts uit Berlijn, was de directeur. De bewoners waren ongeveer tachtig jonge Joodse vluchtelingen uit het gebombardeerde Rotterdam. Van hen zijn er velen weggevoerd in 1942. Het gebouw ging vooral daarna functioneren als Joods Ziekenhuis, terwijl ook het plaatselijk bureau van de Joodse Raad er nog heeft gezeteld.

²³ Op de kaart van de Joodse Raad onder meer: "Indruk: kan niet transportiert werden / Gezondheidstoestand: ziek; alg. opmerking: alle kinderen naar Westerbork vertrokken; Westerbork 9-10 april 1943, barak 82." Barak 82 was een ziekenbarak. Waarschijnlijk bracht agent De Ruiter hem erheen, Zie RAN 2_4786, ook in: *Declaraties transporten*, ook op deze site.

²⁴ Waarschijnlijk heeft Gabriël vier vrouwen, onder wie in ieder geval Catharina Adelaar, Johanna Frankenhuis en Franziska Krause en waarschijnlijk Selina Rubens overgebracht. De declaratie vermeldt dat zij hiermee bezig was van 9 april 11:30 tot 10 april om 12:00 uur. RAN 2_4786. Zij namen de trein van 12:09. De Commissaris van Politie Van Dijk had de inspectrice van de Kinderpolitie, Jeannette Geldens, nadrukkelijk op haar plicht gewezen op 8 april 1943: "Auch nachdem ich ihr mitgeteilt hatte dass sie von diesem Augenblick an unter Arrest und zur Verfügung des Landespolizeipräsidenten sei, beharrte sie bei ihrer Weigerung und fügte hinzu: 'Ich hoffe, dass ich die Kraft haben werde, um alle Folgen meiner Handlungsweise auf mich zu nehmen und zu ertragen'", zo schrijft Van Dijk aan De Rijke (NIOD, 100-220). Geldens werd drie maanden opgesloten in de gevangenis van Arnhem en daarna ontslagen. Zie ook nog de verklaringen van Vastbinder, Prick e.a (RAN 81_29, p.5) en het

maar Levi in de ziekenbarak 82. Op 16 september kwamen zij samen met hun jongste dochter Tiny (Albertina) aan in Auschwitz. De Amsterdamse psychiater E. de Wind was ooggetuige van het opladen van ouden van dagen in de vrachtauto's en zag "voor het eerst, hoe het bij de SS toeging. De mensen werden geduwd, getrapt en geslagen. Het was voor velen moeilijk, op de hoge vrachtauto's te komen. Maar de stokken der SS'ers zorgden er wel voor, dat allen hun uiterste best deden. Een oude vrouw kreeg een klap op 't hoofd, ze bloedde hevig."²⁵

Sophie Glaser reisde zelf in april naar kamp Vught, zoals dat aan alle niet zieke en niet 'gemengd gehuwde' Joden in acht provincies was bevolen, of ze werd er – meer waarschijnlijk - door de politie heen gebracht. Ze kwam er in ieder geval op 9 april aan, een dag na de laatste dag dat Joden nog 'op eigen gelegenheid' erheen konden gaan. Van Vught ging zij in juni met een van de twee kindertransporttreinen naar Westerbork en van daar meteen erna naar Sobibor.

Karl Langstadt, zijn zoon **Fritz**, diens vrouw **Hilda Wertheim** en hun zoon **Robby** waren eerder niet opgehaald omdat zij te ziek waren.²⁶ Zij woonden met anderen op Broerstraat 35 (nu 25C). Fritz werkte als vertrouwensman voor de 'niet-Nederlandse Joden' voor de Nijmeegse afdeling van de Joodse Raad, maar kreeg toch geen vrijstelling. Zij kwamen alle vier in april 1943 in Kamp Vught terecht, waar Hilda kwam te werken in het Philips-Kommando. Op 3 juni 1944 werden zij en meer vrouwen van die groep overgebracht naar Auschwitz-Birkenau. In maart was haar man al overgebracht naar Auschwitz en later van daar naar Groß-Rosen en Buchenwald. In 1945 keerden zij los van elkaar terug naar Nijmegen: hun vader Karl en hun zoon Robby waren, zo kregen zij toen te horen, vermoord.

Catharina Adelaar was samen met haar broer Maurits en diens vrouw Sophia van Lier ondergedoken.²⁷ We nemen aan dat zij dat in september deden of op zijn laatst op 2 oktober. Het hoofd van de afdeling Bevolking van de gemeente Nijmegen, Frans Wilbers, plaatste haar op een lijst 'Gevluchte Joden Nijmegen'.²⁸ Wilbers streepte op deze lijst de naam en alle gegevens met pen door en schreef erbij: "zie lijst zieken". Zij moest kennelijk, gedwongen door haar ziekte, terugkeren vanuit de onderduik. Met de 'lijst zieken' doelde Wilbers op de lijst van de Gemeente Nijmegen met de naam 'Joden die te Nijmegen nog wonen en verklaren zelf of een der huisgenooten ziek te zijn'. Catharina heeft zich dus op een bepaald moment ziek moeten melden. Rond 18 november was ze dus weer terug in het gevaarlijke bovengrondse en begin april was ze nog steeds ziek.²⁹ Op 9 april 1943 is zij dan een van de

---

dagboek van Kokke. De reisdeclaraties van de diverse agenten, waaronder deze van Gabriël, vinden we ook weer terug in RAN 2_40207 op klad, want de gemeente mag de onkosten van het transport van Joden en de ontruiming van hun woningen declareren bij het Departement van Binnenlandse Zaken of, waar het later op lijkt, bij de Gevolmachtigde (Beauftragte) van de Rijkscommissaris in de provincie.

²⁵ E. de Wind: Eindstation Auschwitz (1946), p.13; onlangs herdrukt.

²⁶ Hun zoon Robby, toen nog drie jaar, staat niet op de lijst van de Gemeente. Misschien hanteerde men bij het opstellen ervan een leeftijdsondergrens. Onderzoeker Frank Eliëns vertelde ons dat hij vernomen had dat Fritz en Hilda erin geslaagd waren een gebrek voor te wenden.

²⁷ De Nijmeegse Commissaris van Politie zette een opsporingsbericht (nr. 2300) in het Algemeen Politieblad van 15 oktober 1942, nr.41: Maurits Adelaar, Sophia van Lier, Catharina Adelaar, Mientje Eichenwalt, Diena Vrengel. Ook om inbeslagname van op hen bevonden geld wordt verzocht. Mientje Eichenwalt en haar dochter Diena Vrengel doken onder op 2 oktober 1942.

²⁸ Lijst met 'Gevluchte Joden', 81 personen, nu RAN 2_40203, ook op deze site. De lijst gaat in december naar Lentz. Zie ook RAN 2_40199.

²⁹ Wij weten niet waar zij verbleef. Mattern van de OMNIA Treuhandgesellschaft schrijft op 24 juli 1943 dat het huis al sinds juli aan een ander verhuurd was: "... in einem gemieteten Wohnhaus in Nijmegen, Berg en Dalscheweg 420 eine kleine Pension, die aber schon im 1.Halbjahr 1942 aufgegeben sein muess, da das Haus schon seit Juni 1942 wieder anderweitig vermietet ist." Zie: NIOD 094f, Omnia-Treuhand etc., 5869.

hoogstwaarschijnlijk vier zieke vrouwen die onder begeleiding van de werkvrouw van de politie Th. Gabriël³⁰ met de trein van 12:09 naar Westerbork werden gebracht.³¹

Ook het echtpaar **Joseph Lion en Julchen Löwenberg** was niet opgehaald bij de grote razzia. De politie moet zeker bij hen aan de deur zijn geweest, want hun zoon Silo werd meegenomen en kwam negen dagen later al aan in Auschwitz, van waar hij naar Kamp Bobrek werd overgebracht. Bobrek was een klein werkkamp dat fungeerde als sub-kamp van Auschwitz; er was een Siemens-fabriek gevestigd. Twee dochters waren voor de oorlog naar Engeland gegaan. De roemrijke fabriek van Lion in Boxmeer was al voor de oorlog in een neerwaartse spiraal terechtgekomen. Aan het begin van de oorlog woonden ze bij de weduwe Bromet op Pontanusstraat 33. Ook Threse Bromet werd die avond meegenomen en afgevoerd. Kort na de arrestatie van hun zoon en Threse bij de razzia besloten Lion en Julchen onder te duiken, zeer waarschijnlijk in Nijmegen. Zij werden echter op 23 februari 1943 opgepakt en verbleven twee dagen in de cel in Nijmegen alvorens verder gedeporteerd te worden.³²

Samuel Wallach en Mathilde Kahn zagen hun dochter en schoonzoon al op 2 augustus 1942 uit Nijmegen weggevoerd worden en bleven achter op de Hugo de Grootstraat 15.³³ Bij de volgende razzia's waren ook zij kennelijk te ziek om vervoerd te worden. Een zoon woonde in Jerusalem en zij deden intussen hun best om op de Palestinalijst te komen. Wij zien dat zij volgens de gegevens op de systeemkaart van de Joodse Raad op 6 april in kamp Westerbork geregistreerd werden en dat zij al op 3 april uit het bevolkingsregister in Nijmegen waren afgevoerd.³⁴ Vreemde data: in die weken werden alleen strafgevallenen naar Westerbork overgebracht, zoals het gezin Hollander op 29 maart. Het transport van zieken naar Westerbork vanuit Arnhem en Nijmegen en andere plaatsen vond pas in de erop volgende dagen plaats. Hadden zij zichzelf gemeld om herenigd te worden met hun verwanten,³⁵ en ook om zich er samen in te zetten voor emigratie, nu zij eenmaal vernomen hadden dat zij toch niet in Nijmegen mochten blijven en zich moesten melden in Vught? Samuel Wallach overleed in het kamp op 26 november van dat jaar. Hij werd nog diezelfde dag gecremeerd en zijn urn werd bijgezet in Diemen.³⁶ Met zijn vijven wachtten ze af in het kamp. Mathilde Kahn, haar dochters Helene en

³⁰ Th. Gabriël, geb. 31 januari 1895, vrouw van Teunissen. Zie RAN OSAN 19-23785.

³¹ Dit is de sneltrein van Nijmegen naar Leeuwarden. Zie: Archief Utrecht, 218_209 e.v. Deze stopte niet in Beilen noch in Hooghalen. Normaal gesproken worden op de declaraties de kosten van vervoer van Beilen naar Kamp Westerbork apart verantwoord, dat doet Gabriël niet. We concluderen dat zij waarschijnlijk in Zwolle of mogelijk Arnhem is overgestapt op een trein die rechtstreeks het Kamp Westerbork inreed. Mogelijk zijn er een of meer extratreinen naar het kamp ingepland op deze 'drukke' dagen.

³² Hun verblijf in de cel is te traceren op RAN 2_13325, ook op deze site. Ze worden door agent De Ruiter naar Westerbork overgebracht, zie RAN 2_4785. De declaraties staan ook op deze site. Het huis wordt betrokken door NSB-agent Hidskes.

³³ Zie daarover ons artikel over de razzia van 2 augustus 1942 (katholieke Joden) en de bijbehorende brondocumenten.

³⁴ Zij worden dan afgevoerd naar Bevolkingsregister Kamp Westerbork en niet naar 'buitenland', zoals daarvoor vaak de gewoonte was; zie ons artikel over de Bevolkingsregisters onder het thema Registratie. We nemen nu aan dat ze zelf naar het gemeentehuis zijn gegaan om de overschrijving te regelen.

³⁵ Ook hun zoon Ernst (geb. 6 november 1898), die in Amsterdam woonde, zit sinds 15 augustus 1942 opgesloten in het kamp, eerst in barak 85 en in november 1943 gaat hij naar barak 22. Hun dochter Helene verblijft al in Kamp Westerbork sinds 9 december 1940 en is daar dus aanvankelijk geïnterneerd door de Nederlands autoriteiten – Westerbork was toen nog een vluchtelingenkamp. Helene wordt op 6 oktober 1944 overgebracht en daar aanvankelijk nog tewerkgesteld. Ernst gaat in februari 1944 naar Theresienstadt, van daar op 16 mei – zoals zijn zus Mathilde en zwager – naar Auschwitz, van waar hij in Blechhammer terecht komt. Ziek wordt hij teruggebracht naar Auschwitz en daar vermoord. Ook zijn vrouw Grete Voss (geb. 20 maart 1907), die nadat haar *Sperre* was vervallen in mei 1943 naar Westerbork wordt vervoerd, gaat op dezelfde data naar Theresienstadt en dan naar Auschwitz. Zij heeft dit kamp overleefd en wordt in Erfurt bevrijd.

³⁶ Volgens de site oorlogsgravenstichting is de overlijdensdatum in Westerbork 21 november 1943, maar dit lijkt onjuist. Zie ook Drents Archief te Assen, BS Overlijden, KWB, archief 167.030, inv.nr.1943, 29-11-1943,

Mathilde Wallach, die man Herbert Neufeld werden op 18 januari 1944 gedeporteerd naar Theresienstadt, haar zoon Ernst met diens vrouw Grete op 25 februari. Alleen moeder Mathilde bleef achter en werd uiteindelijk bevrijd,³⁷ de anderen werden overgebracht naar Auschwitz, waar Ernst en de beide zussen enkele maanden later werden vermoord, terwijl Herbert omkwam bij een van de dodenmarsen in 1945.

Jan Asser werd evenmin opgepakt bij de razzia's in 1942. Hij was kort voor de oorlog, in augustus 1939, vanuit Italië naar Nijmegen gekomen. Daar had hij onder meer gewerkt als vertaler van werk van Giuseppe Mazzini en Dante Alighieri. In Nijmegen liet hij zich opnemen in sanatorium Berkenoord aan de Graafseweg. We weten uiteraard niet wat hier gespeeld heeft. Vanaf de zomer van 1938 had hij in zijn woonplaats Florence te maken gekregen met de antisemitische wetten.³⁸ In augustus 1938 was door een leger aan ambtenaren daar precies bepaald wie er Joden waren. Dezen kregen vervolgens te maken met ontslag, verwijdering van de scholen en de universiteiten en met inbeslagname van have en goed. Wij kunnen ons voorstellen dat Jan Asser in overspannen toestand in Nederland arriveerde, nu het totale fascistische geweld overal dreigde. Toen in 1941 de Joden zich moesten melden, schreef de directeur van Berkenoord, dokter Wierdsma, dat Asser "onder voortdurende medische leiding wegens zenuwaandoening" stond. Maar Wilbers stuurde direct een bericht terug aan Asser zelf en schreef dat "aangezien sprake is van een twijfelgeval op U de verplichting rust een onderzoek naar Uwe afstamming in te stellen." Dr. Wierdsma antwoordde op 21 april 1942 dat hij bij de familie heeft geïnformeerd: "Hij heeft vier Joodse voorouders gehad in de zin der verordening, zodat men meent, dat er van twijfel geen sprake is. Verzoek eventuele correspondentie over dit onderwerp te richten aan ondergetekende, daar het voor de patiënt zelve beter is, hier niet in gemoed te worden." In deze periode werd ook zijn vermogen inbeslaggenomen.³⁹

---

aktenummer 556. De aangifte wordt gedaan door Ernst Wallach tegenover een ambtenaar van de gemeente Westerbork in het kamp.

³⁷ Gegevens op de kaart van de Joodse Raad: "6 april 1943 Westerbork / Ther. 18 januari 1944 / R / Statenl. Ther. / Samuel Wallach / thans P.I.Z. ; reg.nr. 21341". Zij is kennelijk in 1945 opgenomen in het Portugees Israëlitisch Ziekenhuis in Amsterdam; De naoorlogse rode stempel R betekent Repatriant en impliceert dat zij is teruggekeerd; maar wij weten: verlaten en gebroken. Op meerdere sites, waaronder Joods Monument en Geni, staat volgens ons dus incorrect dat zij op 20 november 1943 in Westerbork overleed

³⁸ Waaronder de wet gericht tegen Joden van buitenlandse afkomst, REGIO DECRETO-LEGGE 7 settembre 1938-XVI, n. 1381. Artikel 3 bepaalt: "Le concessioni di cittadinanza italiana comunque fatte a stranieri ebrei posteriormente al 1° gennaio 1919 s'intendono ad ogni effetto revocate". Het is tevens de eerste wet in Italië waarin bepaald wordt wie er volgens de Italiaanse fascisten een Jood is: "Art. 2. Agli effetti del presente decreto-legge è considerato ebreo colui che è nato da genitori entrambi di razza ebraica, anche se egli professi religione diversa da quella ebraica". De beide ouders zijn Joods, ook al belijden ze een andere religie: dan ben je Jood.

³⁹ Voor de correspondentie tussen de afdeling Bevolking van de Gemeente Nijmegen en de directie van Berkenoord, zie: RAN 2_40193, passim, ook op deze site. Zie ook de Namenlijst. Voor de confiscatie, zie: 1, archief van de Generalkommissar für Finanz und Wirtschaft, Abteilung Feindvermögen ; 121, Asser, J., Nijmegen 1941 - 1943 ; Aktenzeichen a 102.

Sanatorium Berkenoord, Graafseweg 296

Jan Asser zal ook vernomen hebben, rechtstreeks of via zijn behandelend arts, dat hij als Jood Nijmegen vóór 9 april 1943 zou moeten verlaten, en zich zou moeten begeven naar Vught of, als zieke, naar Kamp Westerbork. Ongetwijfeld heeft de politie gevraagd aan het instituut - zoals ze dat ook deed bij andere ziekenhuizen - of er Joden waren onder hun patiënten, of misschien heeft Wilbers dit wel doorgegeven aan de politie.⁴⁰ Hoe dan ook vertrok Jan Asser waarschijnlijk net daarvoor of net daarna naar Amsterdam, naar de Retiefstraat 51.⁴¹ In het overzicht dat hoofdcommissaris Van Dijk naar Procureur-Generaal De Rijke stuurde in de tweede helft van april 1943 staat zijn naam als enige in de rubriek 'Overig', met hier nog als adres Graafseweg.⁴²

Esther Peekel woonde met haar man Alexander Frank en hun twee kinderen aan de Leeuwstraat. Alexander werkte bij de PTT maar werd daar eind 1940 ontslagen omdat hij Jood was. Esther was de op een na jongste in een gezin van negen kinderen, die uiteindelijk allemaal in de oorlog zijn omgekomen, zoals ook hun dertien kinderen op twee na. Haar ziekelijke vader en jongste zus, die voor hem zorgde, werden in Rotterdam opgepakt op 8 oktober 1942. Ze schreven nog brieven aan onder meer Esther en Alexander, waarin ze ook laten weten dat ze het fijn zouden vinden om wat pakketjes te ontvangen.⁴³ Alexander ging hiervoor in die maand nog naar Arnolda Wanroy, die een sigarettenwinkel had aan de Groenestraat, om samen te regelen dat er pakketjes zouden gaan naar Westerbork.⁴⁴ Esther ligt in november in het ziekenhuis wanneer de zeventiende van die maand 's avonds haar man en haar zoon Jacob en haar dochter Hanna door de Nijmeegse gemeentepolitie opgehaald worden en naar de HBS op de Kronenburgersingel worden gebracht.⁴⁵ Op de lijst van opgepakte personen schrijft Wilbers met de pen erbij: 'vrouw in ziekenhuis!', overigens ook een teken dat de lijst met 'zieken' is opgemaakt na die met de opgepakte personen. Esther bleef alleen achter.

⁴⁰ Helaas kunnen wij geen archief traceren van het 'sanatorium' Berkenoord. Het is bekend dat grote delen van dergelijke archieven in de loop der tijd vernietigd zijn.

⁴¹ Gegevens op systeemkaart van de Joodse Raad, NA.

⁴² Op 14 april vraagt de leider van de Aussenstelle Arnhem om een opgave van alle Joden die nog in de provincie Gelderland verblijven. Daarbij vraagt hij deze Joden onder te brengen in vijf groepen: 1. Jüdischer Rat, 2. Abstammungserklärungen, 3. Rüstungsjuden, 4. Mischehen 5. Sonstige. Walraven vraagt op 17 april in een aan de Commissarissen van Politie en anderen gerichte circulaire om deze opgaven. Hoofdcommissaris Van Dijk antwoordt bijna per omgaande. Jan Asser is de enige die in de categorie 'overige' valt. Hij was toen dus, nemen we aan, nog in Nijmegen en is om welke reden dan ook niet opgepakt. Zie NIOD 100-144.

⁴³ Zie ook: www.joodserfgoedrotterdam.nl/firma-h-peekel/.

⁴⁴ Verklaring getuige Wanroy; CABR 74080 JONKER, Afdeling Politieke Recherche Dossier 424, Proces-verbaal 17, over oppakken Joodse familie Aussen.

⁴⁵ Zij staan op de lijst van die avond opgepakte personen (RAN 2_40204).

Alexander wist overigens al dat hij zijn schoonvader ook niet meer in Westerbork zou aantreffen: hij en zijn dochter Jet schreven nog op 30 oktober 1942 een briefje vanuit de trein naar Auschwitz.

We weten nu niet in welk ziekenhuis Esther lag, maar hoogstwaarschijnlijk niet in het Joods Ziekenhuis: bij enkele anderen is immers wel aangetekend dat ze daar lagen. In januari 1943 besloot Esther om te gaan wonen bij Isaac, de zoon van haar broer Simon op de Ruyschstraat 3 in Amsterdam. Isaac ging waarschijnlijk nog naar Rotterdam waar hij in februari ziek werd opgepakt. Esther werd in maart opgepakt. Ze zag in Westerbork wel haar man en kinderen terug, hoewel haar man in een andere barak, nummer 65, verbleef dan zij (70). Ruim een jaar later ging het gezin op transport naar Theresienstadt. Van daar werd Alexander een week eerder dan de anderen naar KL Auschwitz gestuurd. Hij ging er naar Durchgangslager Birkenau en vervolgens waarschijnlijk naar een ander werkkamp, waar hij werd vermoord. Esther en de kinderen werden onmiddellijk na aankomst in Auschwitz vermoord.

Elsa Meijer verliet Duitsland waarschijnlijk eind jaren 30, samen met haar zoon en diens vrouw. Haar man was al eerder in Berlijn overleden. In de zomer van 1940 woonden ze nog in Zandvoort, maar in september kwam het Duitse bevel dat alle Joden met een niet-Nederlandse nationaliteit alle kustgebieden moesten verlaten. Met verschillende anderen gingen de drie op of rond 8 oktober vanuit die regionen naar Nijmegen, waar ze aanvankelijk een pand aan de Graafseweg huurden. Al snel woonde de dan bijna 68-jarige Elsa op de Van Slichtenhorststraat bij de familie Prudon, waar ze een kamer zal hebben gehuurd. Wij weten niet meer over haar dan dat ze bij de razzia's in 1942 niet werd opgepakt omdat het kennelijk te lastig was haar te transporteren. Op 9 april 1943 werd ze alsnog opgepakt en overgebracht naar Westerbork, we nemen aan in het door de werkvrouw van de politie Th. Gabriël begeleide transport. Ze werd op 10 april in het kamp geregistreerd en kreeg een plaats toegewezen in barak 81, een ziekenbarak. Ze heeft dan nog twintig dagen te leven: op 27 april vertrok haar trein naar Sobibor, die er op 30 april aankwam.

We mogen aannemen dat dit alles mede heeft bijgedragen aan de paniek die haar schoondochter Geertrude Jacobi, de vrouw van haar zoon Walther Rothe, beving in de maanden erna. Geertrude beroofde zich onder deze druk op 1 april 1944 van het leven.

BIJLAGE

ONGEWENDE NIJMEGENERS...

JODEN, DIE TE NIJMEGEN NOG WONEN EN VERKLAREN ZELF OF EEN DER HUISGENOOTEN ZIEK TE ZIJN.

AANTAL	NAAM	VOORNAMEN	GEBORTEPLAATS	-DAATUM en -JAAR	BEROEP	WOONPLAATS	NATIONALITEIT	OPMERKINGEN
1	ADelaar	Catharina Franciska	Gorinchem	31-5-1875	zonder	Berg en Dalweg 480	Nederlandsche	
2	AssER	Jan	Amsterdam	16-4-1882	zonder	Granslootweg 256		
3	COHN	Rosa	Neubrecht (Dld.)	2-5-1891	"	Minsterstr. 58	"	wed. A. Elverveit
4	DRIEVOET	Roosje	Poederloot (Gld.)	31-12-1888	---	v. Lichtendroetstr. 14	"	getuud met S. Kaufman
5	FRANKENHUIS	Johanna	Nijmegen	6-7-1892	---	St. Stephansstr. 62	"	getuud met J. Koningland
6	GERSONS	Henriette Rosa	Tiel	18-1-1874	zonder	St. Annestr. 69 (Joodsch Kleinstr.)	"	wed. N. v. d. Horst
7	GERSONS	Josephine	Tiel	11-4-1873	---	"	"	getuud A. A. Gersons
8	GLASER	Sophie	Nijmegen	18-3-1895	zonder	v. Lichtendroetstr. 14	"	
9	GRONOW	Frankiska	Kollich	19-9-1889	"	St. Annestr. 69 (Joodsche Kleinstr.)	"	wed. N. J. Glaser
10	LANGSTADT	Carl Israel	Trossingen (Dld.)	18-5-1868	"	Breuerstr. 35	voorn. Duitse	wed. J. Stern
11	LANGSTADT	Fritz	Kamen (Dld.)	1-3-1903	bedr./faleider	" 35/37	"	
12	WERTHEIM	Hilda Bertha	Berlijn	31-5-1912	---	" 35/37	"	getuud met F. Langstadt
13	LEON	Joseph Silo	Bomsee	21-12-1871	zonder	Vontcentstraat 35	Nederlandsche	getuud met J. S. Lion
14	LEON	Duloben	Konstanz	7-8-1877	---	"	"	
15	MEYER	Hisa Sara	Berlijn	22-12-1873	zonder	Granslootweg 191	Duitse	wed. van Str. Nothe
16	PREGL	Hether	Amsterdam	24-5-1900	---	Leenstraat 9	Nederlandsche	getuud A. Pregl
17	PHILIPS	Jeanette Susanna	Harde	20-10-1905	ouder	J. Janszstr. 49	"	
18	PHILIPS	Wijanda	Hengelo (Gld.)	16-1-1869	"	"	"	wed. S. Galitator
19	ROSENTHAL	Helene	Schlochau (Dld.)	6-9-1882	"	St. Annestr. 168	voorn. Duitse	wed. J. Philipp
20	ROSENTHAL	Solma	Zutphen	8-11-1883	"	St. Annestr. 69 (Joodsch Kleinstr.)	Nederlandsche	
21	WALLAH	Samael	Viersem (Dld.)	23-1-1869	koopman	Kade Grootstr. 15	voorn. Duitse	getuud met S. Wallach
22	KAHN	Mathilde	Oberrhein (Dld.)	7-4-1869	---	"	"	
23	DE WIJZE	Levi Isaac	Dongen en Nijmegen	10-4-1885	koopman	Joh. Vlijghstr. 60	Nederlandsche	getuud met L. de Wijze
24	GRONOWOUDT	Lea	Nijmegen	4-3-1893	---	"	"	

1 26.8.43, naar Amsterdam, Buischstraat 3^{de}

Gemeente Nijmegen, JODEN DIE TE NIJMEGEN NOG WONEN EN VERKLAREN ZELF OF EEN DER HUISGENOOTEN ZIEK TE ZIJN

Personen op de lijst hierboven.

Van deze personen leven er nog drie in 1945. Hilda Wertheim en haar man Fritz Langstadt keren terug uit Auschwitz en zien daar dat hun zoon en zeker de vader van Fritz zijn vermoord, zijn moeder was eerder overleden. Mathilde Kahn wordt in 1945 bevrijd in Theresienstadt en wordt overgebracht naar een ziekenhuis in Amsterdam. Helene Rosenthal overleed in april 1943 in Nijmegen. De anderen werden vermoord in de Duitse kampen.

Adelaar, Catharina (geen verwanten in Nijmegen)

Asser, Jan (geen verwanten in Nijmegen)

Cohn, Rosa (geen verwanten in Nm., later naar Joods Ziekenhuis Arnhem, daar opgepakt)

Drievoet, Roosje (man eerder gedeporteerd en vermoord; zij wordt aangeduid als 'ongetuud')

Frankenhuis, Johanna (man en zoon opgepakt bij razzia 17 november 1942)

Gersons, Henriëtte (man was overleden; duikt onder, opgepakt; haar dochters al eerder opgepakt).

Gersons, Josephine (zoon en man naar werkkamp; zij duikt onder, later opgepakt)

Glaser, Sophie (man Louis Northeimer wel opgepakt bij razzia 17/11)

Gronowoudt, Lea (waarschijnlijk op deze lijst door zieke man, hij was zeker ziek)

Kahn, Mathilde (op lijst met Samuel Wallach, haar man; mogelijk beiden ziek)

Krause, Franciska (haar man was overleden, geen verwanten in Nijmegen)

Langstadt, Fritz (ook naam van zijn vrouw Wertheim op lijst; zoon Robby niet op lijst)

Langstadt, Carl (ook naam van zijn zoon Fritz op lijst, maar zij waren geen huisgenoten)

Lion, Joseph (ook zijn vrouw Löwenberg op lijst, maar hun zoon wel opgepakt bij de razzia)

Löwenberg, Julchen (vrouw van Lion)

Meyer, Elsa (haar man eerder overleden)

Peekel, Esther (man en kinderen wel opgepakt, zij gaat januari 43 naar A'dam, daar opgepakt)

Philips, Jeannette (misschien op lijst vanwege vader, dan beiden naar Joods Ziekenhuis Arnhem)

Philips, Wijnand (vader van Jeannette, naar Joods Ziekenhuis Arnhem)

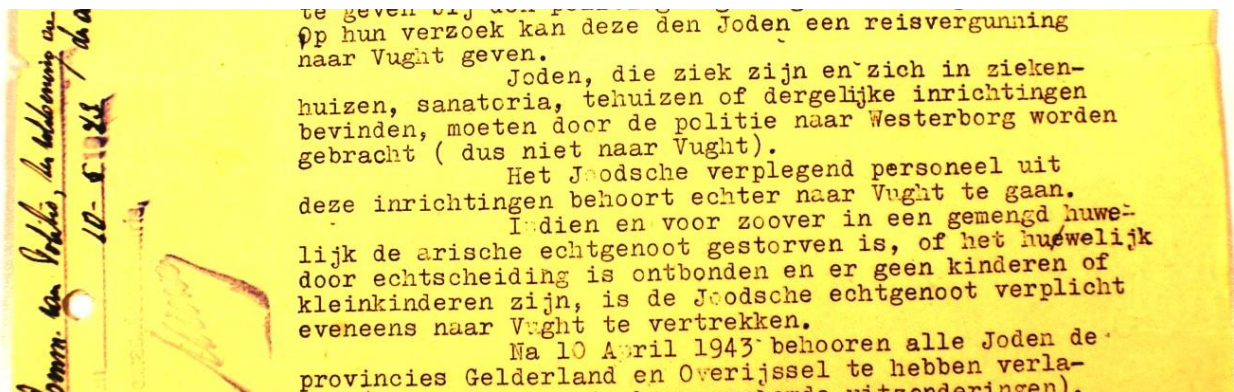
Rosenthal, Helene

Rubens, Selina [nb: elders ook wel Celina] (alleenstaande, huisgenoten eerder opgepakt)

Wallach, Samuel (zie Mathilde Kahn; hun dochter al 2 augustus 1942 opgepakt).

Wertheim, Hilda (zie Fritz Langstadt; hun jonge zoon Robby Langstadt niet op de lijst)

Wijze, de, Levi (zie Lea Groenewoudt; in april 43 direct naar Westerbork)

Fragment uit de circulaire van Waarnemend Gewestelijk Politiepresident Walraven aan o.a. 'de Heeren Politiegezagdragers in het Gewest Arnhem', 6 april 1943. In RAN 2_40207, *Stukken betreffende de deportatie van Joden naar het kamp Vught, met opgave van de sinds 1940 gemaakte kosten*. Het gehele dossier staat ook op deze site.